

Josip Lisac

OSNOVNE ZNAČAJKE ŠTOKAVSKE PROZODIJE

dr. Josip Lisac, Filozofski fakultet, Zadar, pregledni članak, Ur.: 23. svibnja 2002.

UDK 811.163.42'282:801.6

U radu se obrađuju osnovne značajke nastanka štokavske akcentuacije, također osnovne značajke današnjega naglasnoga stanja u štokavskom narječju.

Ključne riječi: naglasak, akut, novoštokavština, nenaglašena dužina, politonija

U obradbi štokavske prozodije poći nam je od starohrvatskoga stanja (koje je bilo karakterizirano tronaglasnim sustavom) i od još starijega praslavenskoga. U starohrvatskom riječ je o $\acute{}$, $\hat{}$ i $\tilde{}$. Prvi je o praslavenskom podrijetlu akuta u srednjojužnoslavenskom jeziku pisao veliki ruski slavist Šahmatov; bilo je to 1897. U novije doba jasan je odnos praslavenskoga dugosilaznog akcenta i metatonijskog akuta. Taj metatonijski akut nije nastao skakanjem akcenta na prethodni vokal nego je došlo do promjene intonacije u istom slogu. Dakle, akut je u hrvatskom jeziku dijelom praslavenska baština, dijelom dolazi i u drugim kategorijama. Recimo, u primjerima kao *strāža* ili *sūša* akut je praslavenska baština, ali naknadno dolazi i u primjerima kao *pūt* (nakon otpadanja naglašenog poluglasa na kraju riječi) i *stārci* (duženjem vokala ispred sonanta). Razumije se, praslavenski primarni akut u hrvatskom je jeziku skraćen, npr. *lipa*.

Ima više hrvatskih govora u kojima je akut izgubljen dajući dugosilazni akcent, ali postoje nesumnjivi dokazi o njegovu nekadanjem postojanju. U takvim govorima novoštokavsko prenošenje zahvatilo je dosljedno kratki i dugi silazni naglasak, međutim, metatonijski akut (osobito ako mu je prethodio kratak slog) dulje se je čuvao. Zato danas tamo gdje je nekad bio akut imamo nepreneseno *devēti*, a inače je prenošenje dosljedno, npr. *òpānki*.

Mnogi hrvatski organski idiomi imaju naglasni sustav uglavnom jednak onom u hrvatskom standardnom jeziku. To su tzv. novoštokavski govori, idiomi koji su

dijalekatnom osnovicom hrvatskoga književnog jezika. Oni pripadaju ikavskom novoštokavskom dijalektu (ili zapadnom bosanskohercegovačkom) i ijekavskom novoštokavskom, obično zvanom istočnohercegovačkim dijalektom. Novoštokavski su govori dobiveni od dvonaglasnoga stanja, dakle, nakon što je u tim idiomima izgubljen akut. Dva silazna akcenta mogla su stajati na bilo kojem slogu izgovorne cjeline; dužine su mogle stajati na slogovima iza akcenta, a pred akcentom dužina je mogla biti jedino na prvom slogu ispred naglasaka. I danas bi se našlo govora s arhaičnom akcentuacijom od dva silazna naglasaka koji stoje na starom akcenatskom mjestu. U dijalektologiji je vrlo poznata jedna rečenica s takvim naglasnim stanjem. Ona glasi ovako: *U naše selò dolàzē trgòvci iz Srbìjē, kupùjū konjē i govēda i odvòdē preko rijekē u Srbìju*. Novoštokavski bi bilo ovako: *Ū naše sèlo dòlazē trgòvci iz Srbìjē, kùpujū kònje i gòveda i òdvodē preko rijékē u Srbìju*. Naravno je da ima mnogo više govora s novoštokavskim naglasnim stanjem, također mnogo idioma prijelaznoga tipa između staroga i novoštokavskoga stanja. Riječ je o čitavoj skali postupnih prijelaza. Kako vidimo iz navedene rečenice, novoštokavska akcentuacija dobivena je skakanjem svih silaznih naglasaka koji nisu na početku izgovorne cjeline prema početku izgovorne cjeline. Tako je npr. od *selò* dobiveno *sèlo*, od *djevòjka* *djèvòjka*, od *rūkà* *rúka* itd. Vidimo da su svi slogovi, naglašeni i nenaglašeni, zadržali kvantitet, dužinu ili kratkoću. Samo se po sebi razumije da su prednaglasne dužine izgubljene, jer je prednaglasnih dužina bilo samo na slogu neposredno ispred naglasaka, kako smo već istakli. Silazni naglasci u načelu su se zadržali samo na prvom slogu izgovorne cjeline, iz jasnih razloga. Nije bilo mogućnosti za njihovo prenošenje, nisu imali kamo prijeći. Isto je i s jednosložnim riječima; one su uvijek naglašene silazno. Dakle, jednosložne riječi imaju samo silazne naglaske (*stàr*, *dàn*). Dvosložne i višesložne izgovorne cjeline imaju silazni naglasak samo na prvom slogu (*pòlje*). Takve izgovorne cjeline mogu imati uzlazni akcent na svakom slogu osim na posljednjem, npr. *govòriti*. Ispred naglasaka nema nenaglašenih dužina. Iza naglasaka mogu biti i dugi i kratki nenaglašeni slogovi (*ùčenik*, *upràvitelj*). U izgovornoj cjelini samo je jedan slog naglašen. To ne znači da ne bi bilo riječi s dva naglasaka (kao što su npr. neki superlativi pridjeva), a i primjera pojave silaznih akcenata na unutarnjim slogovima riječi.

Vidimo, dakle, da je politonija prozodijska značajka štokavskih govora, kao i to da je u većini štokavskih govora prethodno ukinuta naslijeđena politonija. Čuvanje troakcenatskog sustava osobina je niza štokavskih govora (slavonski dijalekt, dio istočnobosanskoga dijalekta, uz to još pokoji govor), također dvoakcenatski sustav, dobiven prijelazom \sim u $\hat{}$. Primjeri kao *junāk* ili *vrătīš* dali su *junâk*, *vrătīš*. Obično razlike u tonskom kretanju npr. u slavonskom dijalektu postoje samo u dugim slogovima, no ima i govora s razlikama u tonskom kretanju u kratkim slogovima. Melodijski akcent u štokavštini dobiven je, kako smo vidjeli, novoštokavskim akcenatskim prenošenjem, tj. opoziciju po mjestu akcenta zamijenila je opozicija po tonskom kretanju. Npr. od starijega *kòri* D jd. - *korī* (imperativ) dobiveno je novije

kòri - *kòri*. Međutim, ta nova distinkcija ima i svoju drugu stranu, tj. ograničenu distribuciju akcenata. Naime, tonsko kretanje može imati razlikovnu funkciju samo u prvom slogu višesložne riječi, a na krajnjem slogu akcent više ne može stajati. Dakle, broj akcenatskih mogućnosti povećan je na prvom slogu, ali je na posljednjem slogu smanjen na nulu.

U slogu neposredno iza novoštokavskog uzlaznog akcenta ton je visok, intenzitet jak, pa se često o novoštokavskim uzlaznim akcentima govori kao o dvosložnima. Razumije se, uzlazni akcenti mogu se izgovarati u riječima od najmanje dva sloga. Kako smo već rekli, novoštokavsko akcenatsko pomicanje nije svugdje dosljedno provedeno. Općenito se pak može reći da lakše prelazi akcent s posljednjih slogova u riječi nego s unutarnjih slogova. Zatim, lakše prelazi akcent s otvorenog posljednjeg sloga nego sa zatvorenog posljednjeg sloga. Dalje, lakše prelazi kratkosilazni nego dugosilazni akcent. Također, više akcent privlači dugi slog nego kratki. Akcenatskim prenošenjem ne dobiva se uvijek novoštokavska akcentuacija, pa ima primjera gdje se govori npr. *rûka* ili *nârod*, ne *rúka*, *nârod*. I konačno, lakše akcent prelazi u okviru riječi nego u okviru izgovorne cjeline što se sastoji od proklitike i riječi koja joj slijedi.

Hrvatski je jezik iz praslavenskoga naslijedio i nenaglašene dužine, bile one nakon akcenta ili u slogu neposredno ispred naglašenoga. U novoštokavskim govorima, naravno, predakcenatskih dužina nema. U mnogim štokavskim organskim idiomima došlo je do skraćivanja dužina, i to ili potpunog ili djelomičnog. Općenito se dužine nakon akcenta lakše skraćuju u dočetnom nego u unutarnjem slogu u riječi. Dočetni slog lakše se skraćuje ako je otvoren nego ako je zatvoren. Dužine se lakše skraćuju nakon dugoga nego nakon kratkoga sloga. Iza uzlaznih akcenata lakše se čuvaju dužine nego iza silaznih akcenata, što je sasvim razumljivo. Naime, iza uzlaznih akcenata dužine su bile do akcenatskog prenošenja naglašene, pa se onda te dužine logično bolje čuvaju. Sve u svemu, tendencija je skraćivanja nenaglašenih dužina. Dužine ispred akcenta skraćuju se samo tamo gdje su skraćene dužine iza akcenta. Naglašene dužine (dugosilazni akcenti) u ponekom se štokavskom govoru skraćuju u otvorenu dočetnom slogu (npr. *ženê* > *ženê*, ali *težâk*), ponegdje se skraćuje dugosilazni akcent ako mu prethodi dužina (npr. *živîmo* > *živîmo*, ali *zabrânjen*). Uz ukidanje kvantitativnih opozicija događa se i javljanje novih opozicija, ranije nepoznatih. Uzroci će biti analogijski, kao kad se kod brojke *trîdesêt* ili *trîdêšêt* javlja dužina prema *trî*.

Dužine su u štokavskim govorima izrazito nejednako raspoređene. Postoje opozicije između dužina i kraćina u naglašenim slogovima, zatim u naglašenim i predakcenatskim slogovima, u svim (naglašenim, predakcenatskim, nakonakcenatskim) slogovima, te u naglašenim i nakonnaglašenim slogovima. Razumije se da opozicije u naglašenim i nakonnaglašenim slogovima postoje u novoštokavskim govorima, dok ostale opozicije dužina i kraćina postoje u nenovoštokavskim idiomima.

Dugi slogovi javljaju se u raznim govorima na različite načine: tako da je moguća jedna dužina u jednoj riječi, dvije dužine u jednoj riječi i tri dužine u jednoj riječi.

GLAVNA LITERATURA

- Milan Rešetar, *Die serbokroatischen Betonung südwestlicher Mundarten*, Wien, 1900.
Pavle Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte*, Hague, 1958.
Stjepan Ivšić, *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*, München, 1971.
Asim Peco, *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Beograd, 1980.

SUMMARY

Josip Lisac

THE BASIC CHARACTERISTICS OF ŠTOKAVIAN PROSODY

This article discusses the basic characteristics of the development of Štokavian accentuation as well as the basic characteristics of contemporary accentuation of Štokavian dialect.

Key words: accent, acut, Neoštokavian dialect, non-stressed lengthening, politony